

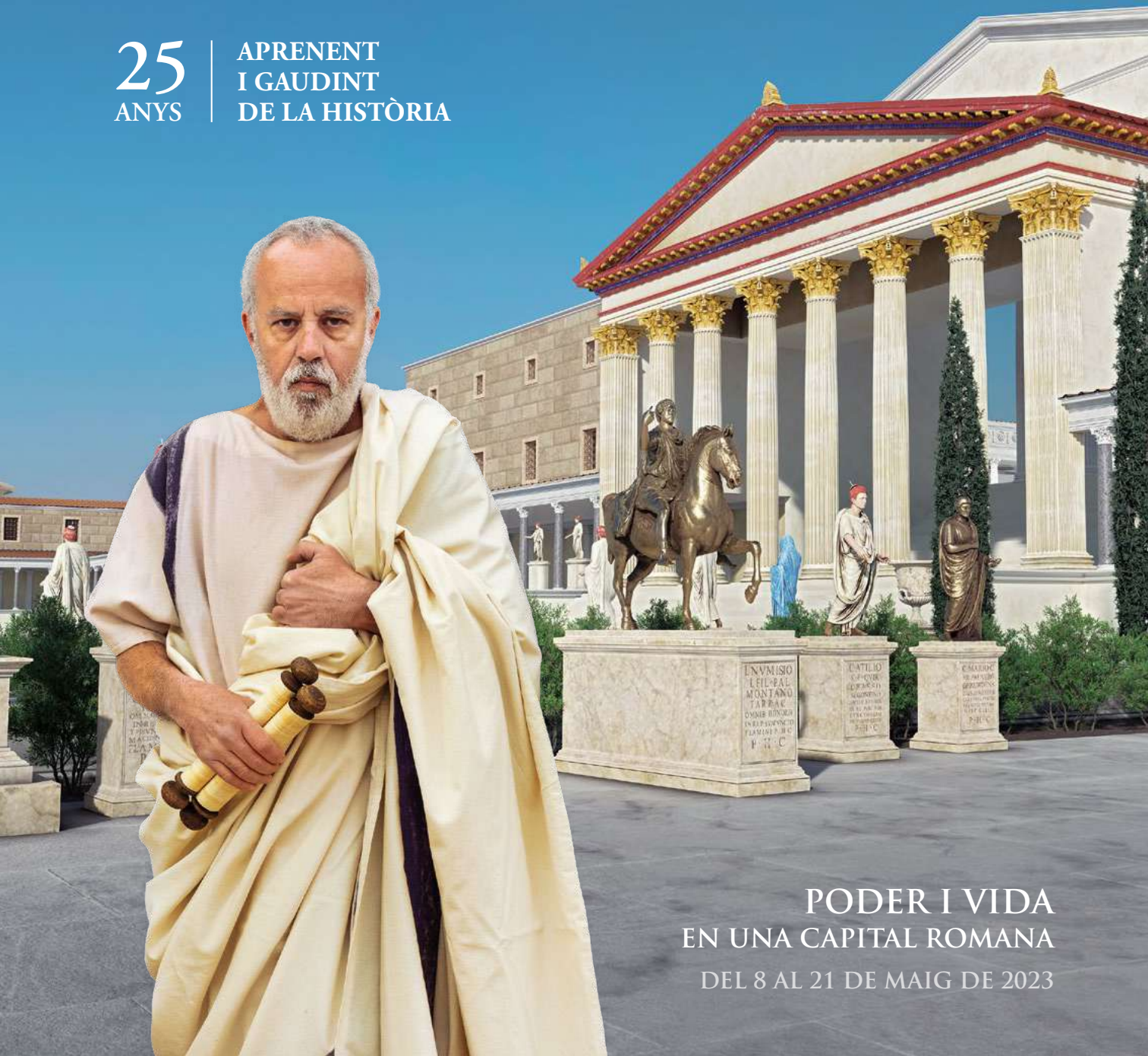

TARRACO VIVA®

EL FESTIVAL ROMÀ DE TARRAGONA

25
ANYS

APRENENT
I GAUDINT
DE LA HISTÒRIA

PODER I VIDA
EN UNA CAPITAL ROMANA
DEL 8 AL 21 DE MAIG DE 2023

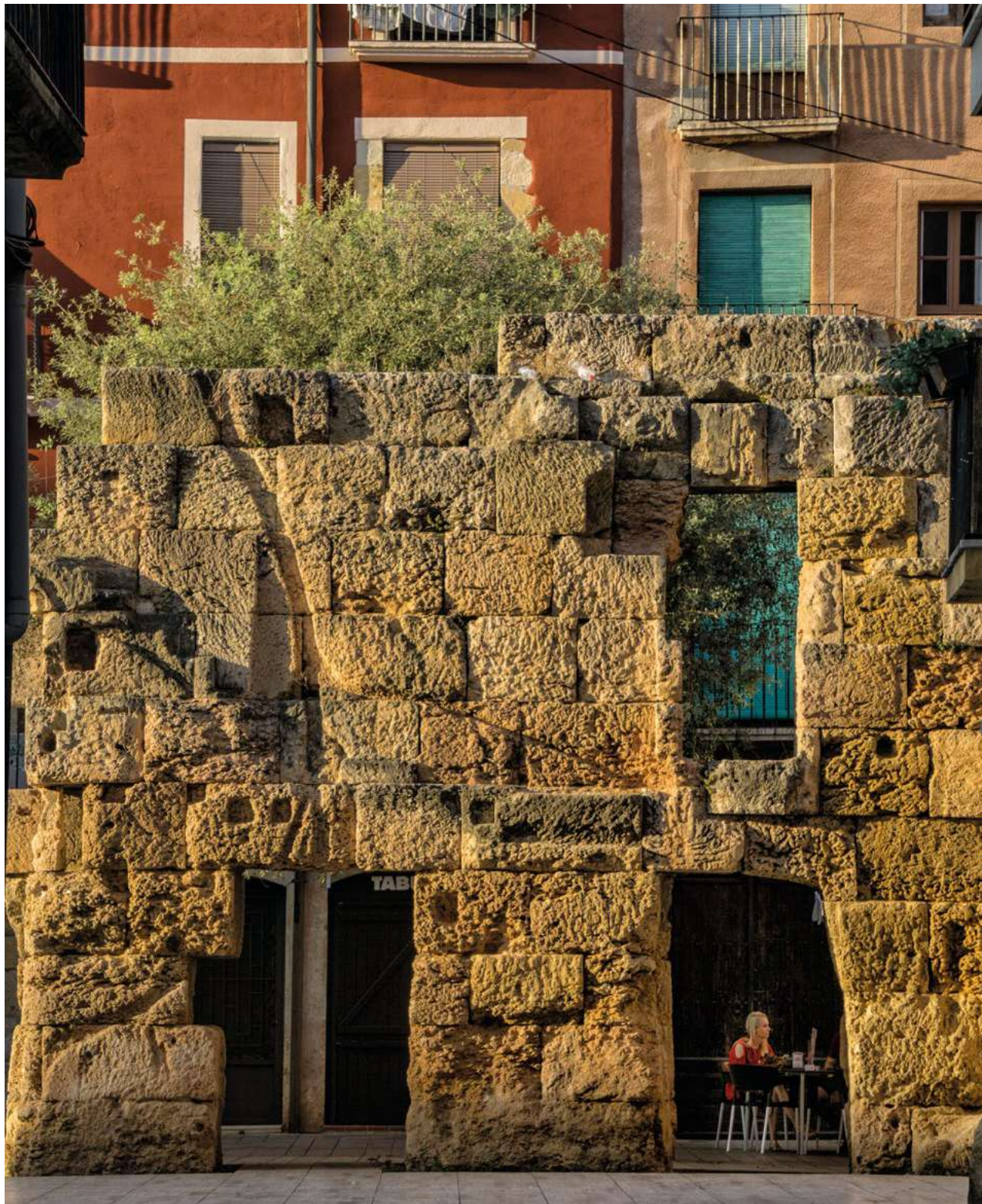

SUMARI

HOSPES AVE.	3	L'edifici d'espectacles del fòrum provincial	43
SALUTACIONS	5	Gravades a la pedra	51
EL FESTIVAL DEL 2023		Entre la Tabacalera i el patrimoni.	59
La XXV edició del festival	11	Cent anys d'història de la Necròpolis	67
Reflexions des de la història	13	La nova Tarragona i els seus antics monuments	77
LES LECTURES		Viure en una ciutat plena d'història	91
Vint-i-cinc anys de Tarraco Viva, un exemple	19	La invenció del cos	99
Una gran acròpolis de tres terrasses	27	Les grans tombes macedòniques	107
Un fòrum per a una gran província	35	Després de la mort de Tutankamon	115
		LES ACTIVITATS DEL FESTIVAL	125

LVDI CONSTANTINENSES
Segona edició de la trobada d'alumnes de Llatí
Centelles, MNAT

UN FÒRUM PER A UNA GRAN PROVÍNCIA

Durant l'estada de l'emperador Adrià a Tàrraco, l'hivern dels anys 122/123, va tenir lloc una gran reunió col·lectiva adreçada a tots els notables de les tres províncies hispanes, en una excepcional assemblea conjunta. El desenvolupament de la reunió, segons el biògraf de la *Història Augusta* (*Vit. Hadr.*, 12), va ser d'una gran tensió: «[Adrià] va convocar tots els habitants d'Hispània a una assemblea a Tàrraco i quan els colons itàlics van rebutjar amb burles la lleva, com diu literalment Màrius Màxim, i els altres s'hi van oposar de manera molt vehement, va deliberar amb prudència i va decidir amb cautela».

L'emperador, dominador i senyor absolut del món romà, va haver d'actuar de manera mesurada i prudent (!) davant d'una assemblea de ciutadans hispanes que es van atrevir no tan sols a rebutjar directament la seva petició de noves tropes, sinó fins i tot a fer-ho amb burles. Una situació sorprenent, sens dubte. No era aquesta l'actitud que el cap de totes les legions en armes i el més suprem dels patrons podia esperar dels seus súbdits.

I és que els notables de les ciutats hispanes, units entre si per múltiples vincles familiars, havien pres consciència de la seva influència i havien assumit

l'ornament col·lectiu de les seves ciutats i grans programes estatuaris d'autohomenatge. Recordava Plini el Jove (*Ep.* VII, 3,2) que la capacitat d'influir, la responsabilitat repartida entre el servei a les amistats més influents i, alhora, la protecció deguda als propis clients era un dels elements bàsics del comportament de l'aristocràcia romana. Es va tractar realment d'un fenomen social de gran abast. El desenvolupament d'un desig d'autorepresentació per part de la societat tarraconense en aquests moments va formar part, sens dubte, del nou paper jugat per la ciutat dins de la província i del camí que s'obria per als més rics en el sistema romà de promoció social.

Un camí que s'iniciava en l'*ordo decurionum* de cada ciutat, passava per les reunions conventuals i provincials, continuava amb el flaminat provincial i podia prolongar-se amb els tribunats, procurateles i fins i tot judicatures de l'orde eqüestre si s'aconseguia l'anhelat «cavall públic» per a aquelles fortunes que acreditessin una renda de 400.000 sestercis. Finalment, per a molt pocs significava poder arribar a ser admesos en el reduïdíssim i molt prestigiós orde dels sis-cents senadors que formaven la cúpula de la societat romana, amb rendes mínimes d'un milió de sestercis. I tot això fos quin fos el lloc de naixement. L'única qüestió important era posseir la ciutadania, disposar de la capacitat econòmica suficient per assumir les càrregues pecuniàries de

l'exercici de les magistratures i comptar amb l'ambició i les aliances oportunes per anar superant les diferents etapes del procés d'ascens social.

L'assemblea provincial tarragonina: *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris*

Aquest marc de relacions col·lectives va justificar la creació a les tres províncies hispanes, Àfrica i la Narbonesa d'un sistema molt efectiu de relacions institucionals ritualitzades. Estaven basades en el culte públic provincial al mateix Estat divinitzat, representat per la *Dea Roma*, acompanyada pel déu August (divinitzat a la seva mort l'any 14 dC), els seus successors també convertits successivament en déus i, finalment, els seus entorns familiars d'emperadrius, prínceps i princeses integrants de la *domus divinae*. A la Hispània Citerior la realització de les cerimònies d'aquest culte imperial provincial exigia la reunió anual a la capital tarraconense d'una assemblea de representants de les colònies i municipis de tota la província, agrupades al seu torn en funció dels set convents jurídics o grans districtes judicials creats en època d'August. La funció última d'aquesta assemblea era elegir cada any el flamen provincial com a sacerdot responsable dels cultes i celebrar el natalici d'August. Una activitat, per tant, religiosa i ritualitzada en extrem, però que actuava en realitat com un eficaç mecanisme de cohesió i promoció social.

L'escenari triat va ser aquest immens conjunt arquitectònic que denominem el fòrum provincial, a la part més alta de la ciutat, presidit pel temple d'August, i darrere seu una aula gegantina imbricada amb el pòrtic circumdant afegida per Domicià. A un nivell més baix s'estenia una de les places més grans de tot el món romà, que Géza Alföldy va denominar la «plaça de representació», i finalment un circ annex. L'arribada a Tàrraco d'un arquitecte i urbanista de primer ordre i la utilització sense límit de marbre de les pedreres imperials de Luni/Carrara proven la participació conjunta en el projecte urbanístic dels diferents ordes de l'Estat, en una obra que va ser única al llarg de tota la història de la Tarragona romana.

Desenes de pedestals epigràfics aquí trobats mostren els diferents flàmens de la província, amb mandats anuals, rebent estàtues d'aquesta assemblea provincial denominada *concilium p(rovinciae) H(ispaniae) c(terioris)*, quasi sempre abreujada amb l'acrònim PHC. L'assemblea apareix ofrenant imatges als *diui* i les *diuae* a la plaça superior, és a dir, als emperadors i les emperadrius divinitzats, i també a l'emperador regnant i el seu entorn familiar. La plaça de representació, per contra, es reservava per a les estàtues dels *flamines* i *flaminicae* provincials, també personatges destacats de l'administració provincial, patrons de la província i membres del *concilium pHC* per mèrits específics; per exemple, en encapçalar al seu càrrec ambaixades del consell davant de l'emperador. Altres estàtues eren de personatges importants honorats per les seves comunitats d'origen, però sempre comptant amb el permís de la província, com acrediten expressions com ara *consensus concili pHC* (RIT 327), *consentiente pHC* (RIT 323) i *loco a provincia [imp]etratus* (RIT 374). Finalment, l'epígraf RIT 333, dedicat a *C. Valerius Arabinus*, esmenta en primer lloc que el personatge va ser homenatjat pel *concilium* per la seva excel·lent administració de l'arxiu del cens provincial, per després puntualitzar que la seva imatge va ser col·locada «entre les estàtues dels flàmens», la qual cosa hem d'entendre com un honor excepcional: «ob curam tabulari / censualis fideliter administr(atam) statuam inter flaminales viros positam». Aquesta enorme plaça era en conjunt el *locus celeberrimus* de tota la província, el lloc més freqüentat i de més fama, el millor lloc per ser recordat eternament per tothom.

Més enllà de la ritualitat dels sacrificis i l'exhibició processional, aquesta assemblea anual dels notables es constituïa i actuava com un autèntic senat provincial on es tractaven tota classe d'assumptes d'interès comú per a les elits urbanes de colònies i municipis. A l'assemblea hi havia temps per discutir sobre tots aquells temes que inquietaven, i podem imaginar que la pressió fiscal, les periòdiques cares ties o les constants necessitats militars dels prínceps van ser sempre temes recurrents. En realitat, van ser aquestes ambaixades que el *concilium* va enviar a

diferents emperadors les que proven que aquesta aparent reunió religiosa i festiva dels principals ciutadans provincials actuava en realitat com un òrgan corporatiu disposat a defensar els interessos comuns dels seus integrants. I la reunió amb l'emperador Adrià i la seva actitud provocativa davant de les seves demandes acredita fins a quin punt tenien assumit el seu paper.

El flamen provincial elegit per aquesta assemblea tarraconense ostentaria durant el segle II dC el títol oficial de *flamen Romae, diuorum et Augustorum provinciae Hispania Citerioris*. Acompanyat per la seva dona amb el títol de *flaminica*, residia a Tàrraco durant el seu mandat d'un any, i les seves actuacions havien de ser pròpies del seu prestigi i elevada condició. Ho prova un fragment de la gran *tabula* dedicatòria de l'amfiteatre, construït a inicis del segle II dC a càrrec d'un flamen provincial de nom no

Recreació digital de la plaça de representació o del fòrum provincial SETOPANT (URV-ICAC)

conservat. Sabem pels epígrafs que tots els flàmens havien ocupat abans, a les seves ciutats d'origen, les magistratures urbanes (*omnibus honoribus in res publica sua functus*), per la qual cosa el camí de la promoció social quedava clarament marcat en totes les seves fases.

Coneixem alguns dels privilegis de la figura del *flamen provinciae* gràcies a la troballa a Narbona d'un fragment de la llei que regulava les seves atribucions, la *Lex de flamonio prouvinciae narbonensis*. És un fragment de placa de bronze aparegut al segle XIX entre les restes d'un gran complex arquitectònic suburbà compost per una plaça porticada unida a un amfiteatre. Es tractava d'una *lex* pública reguladora del culte provincial, amb un text emanat de la cancelleria de Roma que hem de considerar semblant en essència als existents a les altres províncies. Els capítols conservats són els relatius als honors deguts al flamen sortint, la substitució del flamen que hagi d'absentar-se, la celebració de l'assemblea i l'ús dels diners públics destinats a les cerimònies.

Etapas en el procés de promoció social provincial

La gran assemblea anual de la província se'n presenta com el mecanisme principal d'integració d'una societat unida pels ritus del patronatge i l'*amicitia* entre els iguals, és a dir, les aliances familiars a través dels matrimonis convinguts, adopcions i herències. Cap lloc era millor que l'enorme plaça provincial de Tàrraco per poder teixir aquestes xarxes matrimonials i clientelistes que van donar estabilitat a la societat aristocràtica romana en els dos primers segles de l'Imperi. Totes les grans fortunes van ser atretes de manera obligada cap a la carrera política, i d'aquesta manera s'asseguraven fortes inversions de les seves hisendes privades en tota mena de despeses i necessitats públiques. Aquest va ser el procés inherent al desenvolupament de totes les províncies romanes en els inicis de l'Imperi.

Amb les reformes urbanes i provincials d'August, els mapes de les tres províncies hispanes s'organitzarien entorn d'una malla capil·lar de colònies i municipis que coneixem bé pels elencs de Plini el Vell i les encunyacions monetàries. En aquestes ciutats hi veiem sempre una àmplia presència del factor militar representat pels veterans, però amb un accés sempre obert a provincials hispanes privilegiats. Finalment, el *latium* o *latinitas* atorgat per Vespasià a les tres províncies hispanes els anys 73/74 dC significaria la generalització d'aquest procés d'assimilació urbana. La conversió en *municipia* dels centres urbans menors, fins llavors dependents mitjançant les fórmules jurídiques de l'*adtributio/contributio* d'altres ciutats pròximes més grans proveïdes de magistratures, van deixar en mans dels nous *duoviri quinquennales* l'actualització dels censos, i per tant també l'adequada recollida de taxes i impostos.

Començaria llavors una autèntica obsessió dels nous *decurionales* per «situar-se» a l'escalafó social de la ciutadania que es rebia solament quan s'ocupaven les magistratures anuals mitjançant costosos actes

evergètics, donacions i festejos que els asseguressin la popularitat i per tant els vots. Aquestes donacions eren exemples de *liberalitas* i *munificentia*, les virtuts esperades dels poderosos. Al mateix temps, els fòrums es van omplir d'estàtues dedicades a cadascun dels personatges principals de cada gran família, amb el record explícit del seu *cursus honorum*: l'esment de tots els càrrecs públics exercits.

El camí, doncs, estava assenyalat perquè, una vegada consolidats els diferents *ordines decurionales* de les colònies i els municipis, els més decidits i preparats de cadascuna de les grans famílies poguessin continuar la seva promoció cap als estaments superiors de l'orde eqüestre, i amb ell a les variades milícies i procurateles que els estaven reservades, amb sous incrementats progressivament segons la importància del càrrec. Van ser també diversos els hispanes que al llarg del segle I i inicis del segle II dC van poder integrar-se per *adlectio* en la reduïdíssima i exquisida elit del Senat a Roma. Els estudiosos han assenyalat la importància dels senadors oriünds d'Hispania en una Roma, a partir d'època flàvia, que va acabar tenint com a emperadors els italicenses Trajà i Adrià en el moment que s'ha considerat més florent de la història de l'urbs.

Des de qualsevol racó d'Hispania, un ciutadà romà provincial, si reunia les condicions necessàries per a això, és a dir, si disposava de la mateixa manera d'una riquesa suficient i d'una ambició decidida i aconseguia els suports necessaris, podia anar escalfant posicions en l'ordre social romà, i fer-ho sense límits, fins al lloc més alt. I a la província tarraconense, l'assemblea provincial era el millor lloc possible per buscar aquests suports, el lloc on es podia conèixer i ser conegut.

El lloc de reunions del *concilium pHe*

Després de dur a terme conjuntament els sacrificis i les cerimònies del culte deguts a la *domus divinae*, és a dir, la devoció al diví August i a tots els seus successors emperadors també divinitzats, l'assemblea es reunia per debatre assumptes comuns

Pedestal corresponent al *Genio / convent(us) / Cluniens(is)*
Passeig Arqueològic

d'interès, especialment fiscals o d'aprovisionament en anys d'escassetat, aprovar els comptes del mandat del flamen sortint i triar un nou flamen de la província per a l'any següent. On es reunia aquesta assemblea? Com veurem a continuació, una sèrie de pedestals dedicats als genis dels diferents convents jurídics ens poden donar la resposta.

Es tracta d'uns pedestals estatuaris apareguts en diferents punts de la Part Alta —és a dir, del fòrum provincial— pertanyents a un mateix cicle icònic dedicat als genis dels diferents *conventus* de la província. Tots estan treballats sobre blocs massissos de pedra de Santa Tecla, una calcària local d'ús molt habitual per a fins epigràfics.

Els pedestals documentats són els següents: 1. RIT 24 = CIL II2/14 821. *Genio / convent(us) / [---]*. 2. RIT 25 = CIL II2/14 822. *Genio / convent(us) / Asturicensis*. 3. RIT 26 = CIL II2/14 823. *Genio / convent(us) / Caesaraug(ustani)*. 4. RIT 27 = CIL II2/14 824. *Genio / convent(us) / Cluniens(is)*. 5. CIL II2/14 825. *Genio / convent(us) / Tarraco/ nens(is)*.

En tots els casos, devien sostenir estàtues de bronze, amb uns ancoratges que han quedat conservats a la part superior dels blocs, sense presència, doncs, de coronaments. La sèrie icònica comprendria estàtues dels genis dels set convents jurídics de la província: tarraconense, cartaginès, cesaraugustà, cluniense, lucense, asturicense i bracaraugustà. La mida dels pedestals és gairebé idèntica en tots els casos, amb blocs definits de 90 x 58 x 56 cm.

L'absència de dedicants prova que totes aquestes estàtues formaven un cicle d'imatges integrat en la decoració «oficial» del recinte tarraconense. La presència dels genis conventuals introdueix un argument definitiu a favor del caràcter essencialment «provincial» d'aquest gran recinte. A més, els encaixos per a estàtues de bronze superiors i l'absència de cornises que presenten aquests pedestals proven la seva col·locació en un espai interior, un pòrtic o, encara millor, una sala. La *cella* del temple d'August hauria pogut ser certament un lloc apropiat, però hem de recordar que totes les seves parets devien estar ja ocupades pels nombrosos personatges de la casa imperial dels julioclaudis. Per aquest motiu, creiem que aquest cicle estatuari devia estar situat a la gran *aedes* axial al fons de l'àrea sacra.

La decisió de l'arquitecte flavi d'atorgar un caràcter monumental a la gran sala axial imbricada amb el nou porticat, donant-li les mateixes dimensions que tenia el temple central, provaria que es tractava, efectivament, d'un nou espai de culte, una *aedes* que hem d'imaginar dedicada a la nova dinastia flàvia, que en època de Domicià devia contenir les imatges dels divinitzats Vespasià i Titus, més tard substituïts de manera gradual pels diferents emperadors també divinitzats de la dinastia antonina: Nerva, Trajà, Adrià... Asseguts davant de les imatges de la *domus divinae* i protegits pels genis dels convents provincials, creiem del tot probable que el governador provincial i el seu ajudant, el llegat *iuridicus*, impartissin la justícia i atenguessin les apel·lacions individuals en aquesta mateixa sala. Aquest era també el lloc idoni i amb decoració més precisa per celebrar-hi la gran reunió anual del *concilium pHC*.

A mesura que arribaven les diferents delegacions de notables a la gran sala presidida per les imatges de la casa imperial, cadascuna d'elles segurament devia buscar a les parets laterals l'estàtua del geni del seu convent respectiu per situar-se davant seu i participar tot seguit en la gran assemblea.

Religió d'estat, cerimònies i reunions públiques, lloc de justícia i arxiu, escenari per a l'homenatge pú-

blic als grans homes de la província, totes aquestes funcions complementàries ens permeten denominar aquest enorme recinte el fòrum de la província. Però si a *Narbo* la plaça provincial estava unida a un amfiteatre, en els casos de Tàrraco i *Ancyra* els edificis d'espectacles triats en primer lloc van ser un circ i un hipòdrom. El circ de Tàrraco, doncs, també ha de ser descrit i estudiat com a part integrant del fòrum provincial.

Joaquín Ruiz de Arbulo
Universitat Rovira i Virgili, ICAC

Recreació digital de la *cella* del temple d'August o *Faula flàvia*
SETOPANT (URV-ICAC)

